

УДК 37.036:316.42

ВИХОВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ В СОЦІАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Роксоляна Швай

*Національний університет “Львівська політехніка”
вул. С. Бандери, 12, 79013 Львів, Україна*

Досліджено ризики формування та навчання творчої особистості в соціальному середовищі.

Ключові слова: творчість, творче середовище, соціальний вплив, конформізм.

Ми живемо у середовищі надзвичайно змінному, динамічному, в часи загострення інтересу до проблем спілкування, розвитку нових технологій формування громадської думки, які дають змогу досягати успіху, значною мірою впливають на людину. Численними є групи людей, які відповідно до своїх професійних обов’язків впливають на інших. До них належать, зокрема, політики, адвокати. Більшість з нас вважають, що ніколи не піддадуться соціальним впливам, маніпуляціям. Таке переконання – це, здебільшого, ілюзії. Для пристосування у сучасному соціальному середовищі не завжди допомагають готові знання. Необхідні уміння творчо розв’язувати нові, відкриті соціальні та особисті проблеми. Беручи до уваги різноманітні соціальні впливи, творчі процеси найкраще можна підтримувати у процесі формування творчої особистості.

Соціальний вплив можна розглядати як поведінку однієї людини, що має “своїм наслідком – або метою” зміну того, як інша людина поводить себе, що вона відчуває чи думає щодо якогось стимулу [3]. Проблемами соціально - психологічних механізмів впливу на людину присвячені праці С. Г. Кара-Мурзи, П. С. Таранова, Р. Чалдіні, Т. Вітковські, В. Татенко.

Відомі класифікації зовнішніх впливів на поведінку людини за різними критеріями. Зокрема, типологію впливу запропонував Г. Ковальов [5]. Він виділяє впливи чинників природного середовища на психіку й особистість людини; соціальні впливи, зумовлені належністю людини до суспільної системи і входження її в контакти й взаємозв’язки з іншими людьми; культурологічні впливи, які визначаються наявністю історично відпрацьованих засобів матеріального й духовного виробництва; аутовпливи, пов’язані з можливостями психічної саморегуляції людини відносно автономної системи, що є засобом мобілізації й розвитку власних фізичних,

психічних і творчих можливостей суб'єкта й індивідуальної системи внутрішньої регуляції, яка опосередковує зовнішні впливи.

Метою статті є розгляд різних аспектів соціального впливу групи на формування творчої особистості.

“Вплинути – означає подіяти, тобто спрямувати дію на об'єкт з метою зміни чи утримання його стану (якості, характеристики) у напрямку, бажаному для суб'єкта цієї дії” [6, с. 3]. Один суб'єкт психічної активності своїми діями може зумовлювати потрібну йому психічну активність іншого суб'єкта психіки, а саме: певні відчуття, перцептивні образи, уявлення, спогади, думки, почуття, вольові дії, ставлення, установки, поведінкові прояви тощо.

Вплив суспільства – це дія, в результаті якої особа, група осіб спричинюють зміни у пізнавальній, емоційній або біхевіористській сферах людини. Вплив суспільства може бути свідомим актом або дією несвідомою. Відбувається це у випадку, коли суб'єкт не усвідомлює того, що його поведінка впливає на спосіб мислення.

Якщо у першому випадку йдеться про певну спрямованість впливу суб'єкта на об'єкт (подіяти – значить навмисне, більш чи менш свідомо, цілеспрямовано спричинити своєю дією якусь подію), то у другому випадку об'єкт зазнає впливу, але суб'єкт може про це не здогадуватися.

Особливим різновидом соціально-психологічного тиску є маніпуляція. Соціальна маніпуляція – це планована дія на особу з певною метою у такий спосіб, щоби людина не здогадуватися, що підлягає будь-яким впливам або не усвідомлювала силу чи наслідки таких дій [6].

Втручання у психіку іншої людини може спричинити певну одноразову зміну у поведінці або маніпулятивні дії можуть призвести до змін особистості (до її спотворення), її ідентичності, контролювання думки.

Визначаючи сутність поняття “вплив”, дослідники, звертаються до такої загальнонаукової категорії, як “взаємодія”, а також похідного від неї поняття – “взаємовплив”. Справді, все, що відбувається в світі, можна визначити як взаємодію, як суцільний взаємовплив. Можна вести мову про взаємодію як послідовну зміну суб'єкт-об'єктних характеристик учасників цього процесу: спочатку один є суб'єктом, а інший – об'єктом впливу, а потім – навпаки.

Немає соціального впливу без мотиву діяльності. Соціальна група впливає на кожну особу, яка є у її складі. Людина стає конформною для того, щоб отримати важливу інформацію або з метою уникнення соціальної блокади. Конформізм у нашій поведінці не є тільки і винятково явищем негативним, окрім акцентування нонконформної постави як своєрідного ідеалу. “Навіть тенденції конформізму регламентують більшість соціальних груп і сприяють їх згуртованості” [10, с. 44].

Аналіз середовища, в якому перебуває людина, обов'язково виявить, що вона конформна. Ми з більшим бажанням перебуваємо в товаристві людей, які мають такі самі погляди, вибираємо собі друзів з подібними інтересами. Навіть фізична схожість для нас є більш цінною, ніж відмінність. Конформізм має дві сторони. Конформні тенденції сприяють тому, що ми стаємо податливими до зовнішніх впливів, хоча помилково вважаємо, що маніпуляції до нас не можна застосувати.

Е Джонс, який займався маніпуляціями, пов'язаними із створенням позитивної оцінки щодо себе, підвищенням власної атракційності в очах партнера інтеракції, назвав таке явище інграціяцією [7]. Найчастіше інграціяція означає ввійти в довіру і зумовити прихильність іншої особи.

Виділяють три головні техніки інграціяції: конформізм, підвищення значущості партнера та маніпуляція, пов'язана з автопрезентацією [10].

У ситуації, коли одна людина підозрює іншу в тому, що вона щось хоче отримати, чогось очікує, є можливість не піддаватися інграціяції.

Однак у контактах між людьми, що займають однакову позицію, де не є очевидним інтерес, це дуже небезпечна зброя. Набагато складніше зауважити прояв конформізму в рівноправних стосунках, оскільки двоє людей, які однаково позиціонуються, можуть погоджуватися у певних питаннях, однак не прагнуть догодити один одному.

Дві особи, які погоджуються у принципових питаннях, хоча мають протилежні погляди з питань другорядних, не будуть визнані конформістами.

Творчі люди є нонконформними, для них особистісні стандарти є важливіші, ніж стандарти групи. Мотивація творчості ірраціональна і незадоволена, оскільки народилася разом з людиною і разом із нею зникне. Людина ніколи не бореться за право працювати, навіть тоді, коли виступає з гаслами права на працю. Здебільшого людина бореться за право мати добрі умови життя і свій соціальний статус. Однак за право на творчість люди віддавали життя.

Група впливає на всіх її учасників, нормує виховні, пізнавальні стандарти. Незалежність творчої особистості від групи разом із власними поглядами на світ, оригінальним невідконтрольним мисленням і поведінкою зумовлює негативну реакцію соціального середовища.

Дослідження [3, 4] виявили, що прояви креативності неможливі, якщо нема певного (творчого) середовища. Студенти, які на початках мали вищий рівень креативності, частіше генерували власні ідеї, самостійно організовували експерименти, висували різноманітні гіпотези, тобто мали вищі показники в умовах творчого навчання, ніж ті, які також мали високі показники креативності, але навчалися у звичайних умовах. Для прояву креативності необхідне відповідне середовище – творче.

Тяга до творчості починається в групі людей – реальних або потенціальних однодумців (послідовників).

Одночасно залишається відкритим питання, який вплив – позитивний чи негативний – має середовище на розвиток креативності? Який вплив на формування творчої особистості має професійний зразок, підтримка сім'ї й однолітків, створене мікросередовище?

Чинники спадкові і середовища є взаємопов'язані. Відомо, що розвиток є результатом генотип-середовищної взаємодії [1]. Крім того, людина вибирає і впливає на формування свого середовища. Наприклад, своїм темпераментом діти викликають певні реакції в людей, які їх оточують. Дітям активним, тобто завжди усміхненим, спокійним, батьки чи особи, які ними опікуються, присвячують здебільшого значно більше уваги і зацікавлення, ніж дітям, які вередують. Це приклад реактивної генотип-середовищної кореляції, що часто супроводжується приведенням особистісних характеристик до біосоціальної норми у суспільстві [1; 3].

На середовище дитини значною мірою впливають батьки, які, наприклад, охоче читають, створюють своїм нащадкам середовище з великою кількістю художньої і наукової літератури.

Створена так молодій людині свобода розвитку дає можливість вибрати соціальне мікросередовище, яке відповідає її уподобанням.

Відомо, що креативні діти з особливими здібностями – це діти з нестандартним мисленням, творчі та неординарні. Природа обдарованості так званих геніїв ще не зрозуміла. Усе, що можна сказати про них, так це те, що вони мають особливі потреби і можливості.

Потреби у знаннях серед загальної зневіри у їх користі та необхідності здебільшого не задоволені. У дітей з особливими здібностями є дві моделі поведінки у групі, а саме:

- бути такими, як усі; тоді є небезпека втратити свій творчий потенціал;
- розвиватися відповідно до своїх можливостей, тобто так, як творча особистість.

У першому випадку можливі адаптаційні шляхи розвитку творчої особистості за умови розв'язання завдання, пов'язаного з пристосуванням, що полягає у тому, щоб знайти відповідне середовище, в якому для вирішення нагальних проблем для креативів створені особливо сприятливі передумови.

За таких умов людина усвідомлює, що своє оточення – хоча б до певної міри – можна контролювати. Ця позиція відповідає переконанню, що головними подіями свого життя можна управляти. Однак якщо у людини виникає переконання, що вона не має жодного впливу на свою долю, на своє середовище, то постає небезпека відмови від будь-яких дій з метою змін у

своєму житті. Не докладають зусиль, які б допомогли перемогти всі випробовування, що несе з собою життя. Стан "вивченої безрадності" спричинює депресію [1, с. 93].

Традиційна система навчання сприяє вихованню людини "одновимірної", а не "багатовимірної" особистості, тобто користувача, а не творця. Метою навчання є кодування в довготривалій пам'яті знань про суспільство, природу і культуру. Викладач, здебільшого, передає або намагається передати студентові (учневі) необхідну інформацію відповідно до принципів енциклопедизму.

Домінує інформація у мовному кодуванні, що передається вербально. Це ускладнює перехід до своєї уяви, фантазії, інтуїції. Методи передачі інформації домінують над методами самостійного її пошуку. Відтак студент (учень) рідко ставить гіпотези і перевіряє їх, уникає вирішення проблем, рідко наважується на ризик задля певного плану діяльності, рідко інтегрує і диференціює одержану інформацію відповідно до своїх преференцій. Тому така інформація не усвідомлюється, знання є мертвими, розпорошеними, а найголовніше – мало впливають на подальшу поведінку та діяльність людини.

Школа формує певну систему моральних цінностей та стандартів, створених попередніми поколіннями. Ця система більше відповідає консервативній меті, ніж інноваційній, навчаючи конформізму. Відтак молодь творить власну систему норм, свою субкультуру. Система цінностей, яка ззовні постулюється школою, не формує в них позитивних цінностей і не стає поштовхом до діяльності, а навпаки – тягарем, який спричиняє спротив і може виражатися у різних формах, зокрема, у творенні власного образу за допомогою відповідного одягу, символіки, музики, способів самовираження тощо.

Студента (учня) не трактують як самостійного рівноправного суб'єкта навчально-виховного процесу. Метою навчання стає пристосування студента (учня) до актуальних умов та наявних соціальних інституційних структур.

Перебільшення сциєнтизму і декларативних знань, теперішній енциклопедизм не сприяє розвитку індивідуальних задатків та здібностей, нівелює пізнавальний інтерес, зумовлює зневіру та агресію.

Суспільство, яке чинить тиск на своїх людей, може зробити з них істот пасивних, незадоволених чи навіть агресивних. Відчуття страху постійно супроводжуватиме будь-яку їхню діяльність.

Довготривала залежність, що є причиною переконання про тотальну безрадність і залежність від інших, одночасно розвиває сильний зв'язок. Людина не здатна виконувати будь-які дії без згоди інших. Надто тривала і перебільшена опіка навчає дітей безрадності як у щоденному житті, так і в житті творчо-пізнавальному. Піклування про своїх дітей є явищем

природним, однак воно не буде тривати завжди відповідно до природних причин. Із згасанням процесу опіки людина переконується у неможливості здійснення контролю над ситуацією, у відсутності взаємозв'язку між стилем поведінки та результатами. Так виявляється безрадність, а саме:

- згасання мотивації до подальшої діяльності;
- нездатність до навчання, зниження рівня розумового функціонування;
- емоційна нестабільність, виникнення депресивних станів, страху, агресивності [1].

Отже, особистість, яке безперервно працює в групі людей, не завжди виявляє незалежність, а навпаки – переймає погляди інших. Хтось інший, здебільшого, за неї щось вирішує або просто її використовує. Стан залежності розвиває схильність до наслідування, до некритичного сприйняття поглядів тих, від кого людина дуже довго залежала.

Людина або назавжди стає залежною і затримується на фазі наслідування, або переходить до власної творчості.

Творча особистість тривожна, стан залежності невластивий для неї. Це впливає на уміння адаптуватися в суспільстві.

Творчість є проявом трансгресії – поведінки, що виходить за типові межі діяльності, завдяки якій особа формує нові структури чи руйнує старі, творить позитивні чи негативні цінності, що є джерелом розвитку чи регресу. Майже кожній людині дістається якийсь набір здібностей, тому вирішальне значення має наявність чи відсутність стимулу для розвитку і реалізації наявного індивідуального набору задатків. Вирішальний вплив на розвиток певного генотипу має середовище, в якому перебуває особистість.

Якщо є проблема із знаходженням середовища, що сприятиме подальшому розвитку креативної людини, то вона може спробувати „... так перетворити середовище, в якому перебуває, щоби воно їй сприяло” [9].

Для створення соціального мікросередовища, яке позитивно впливатиме на формування творчої особистості, необхідно дотримуватися певних умов, а саме: підтримувати творчі прояви, створювати позитивний взірць творчої поведінки, уникати регламентованого взірця поведінки.

Розвиток креативності може відбуватися таким шляхом: на основі загальної обдарованості під впливом соціального мікросередовища і наслідування формується система мотивів і особистісних властивостей (нонконформізм, незалежність, мотивація самоактуалізації). Тоді це амбітні й вперті, витривалі й принципові, байдужі до критики молоді креативні люди. Поведінка їх здебільшого незрозуміла, часом ворожа до своїх однолітків, до старших; авторитету батьків та викладачів для них не існує.

Уніфікації програм, переважання жорсткої регламентації поведінки, не сприяє процесу становлення творчої особистості. Викладачі здебільшого

оцінюють креативів як “вискочок”, демонстративних, впертих, таких, що заважають регламентованому процесу навчання тощо. Небажання креативів виконувати рутинну роботу, спротив репродуктивній діяльності, їхню велику чутливість до монотонності оцінюють як лінь, впертість, дурість, неповагу. Часто талановиті діти стають об’єктом переслідування однолітків. Зважаючи на це, впадають у депресію, маскуючи свої здібності, та завдяки цьому швидше проходять початкові рівні розвитку інтелекту.

Подальша доля креативів складається залежно від умов середовища і закономірностей розвитку творчої особистості. У процесі професійного становлення велике значення має професійний взірець – особистість професіонала, викладача – Майстра, на якого орієнтується креатив і який характеризується „позитивною синергією зневолення” [2].

Нонконформна меншість може впливати на більшість лише засобами свого стилю поведінки. Працювати в групі й висловлювати свою думку можна тоді, коли меншість (творчі особистості) звертають будь-яку увагу саме завдяки нетрадиційному стилю поведінки. Це певною мірою спонукає більшість зауважити і зацікавитися поглядами меншості. Те, що говорять представники меншості, є менш важливим, ніж те, як вони виражають свої погляди [8]. Стає складно відрізнити прояв творчості від девіантної поведінки.

Отже, для виявлення та формування творчої особистості потрібно спеціальне підготовлене й організоване середовище. Водночас творчість передбачає незалежність одиничних утворень, а суспільству потрібна зовнішня стабільність і підтримка існуючих форм взаємин. Формування творчої особистості з одночасним її комфортним нонконформним співжиттям з членами групи, до якої вона належить, та стабільність і сталість групи, як клітини суспільства, – це проблема, яка потребує подальших досліджень.

-
1. *Александров А. А.* Психогенетика. СПб., 2004.
 2. *Горальський А.* Теорія творчості. Львів, 2002.
 3. *Дружинин В. Н.* Психология общих способностей. СПб., 2007.
 4. *Зимбардо Ф., Ляйппе М.* Социальное влияние. СПб., 2000.
 5. *Ковалев Г. А.* Психологическое воздействие: теория, методология, практика: Автореф. дис... д-ра психол. наук. М., 1994.
 6. *Татенко В.О.* Психологія впливу: суб’єктна парадигма // Наукові студії із соціальної та політичної психології: 2000. Вип. 3. С. 3 – 18.
 7. *Jones E. E.* Ingratiation a social psychological analysis. Appleton-Centure-Crofts, New York, 1964.
 8. *Mietzel G.* Wprowadzenie do psychologii. Wydawnictwo psychologiczne. Gdańsk. 1999.

9. *Sternberg R. J. A contextual view of the nature of intelligence. 1984.*
10. *Witkowski T. Psycho-manipulacje. Warszawa., 2000.*

FORMING A CREATIVE PERSONALITY IN SOCIAL ENVIRONMENT

Roksoliana Shvay

*"L'viv Politechnika" National University of L'viv,
Bandera Str., 12, UA – 79013 L'viv, Ukraine.*

The article investigates the risks of forming and training a creative personality in social environment.

Key words: creativity, creative environment, social influence, conformism.

Стаття надійшла до редколегії 27.03.2008
Прийнята до друку 20.05.2008